

นิพนธ์ต้นฉบับ

การใช้ประโยชน์พรรณพืชของชาวไทลื้อ ในป่าชุมชนบ้านทาป่าเปา
อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน

Plants Utilization of Tai Lue at Bann Tapapao Community Forest
Mae Tha District, Lamphun Province

สุธีระ เหมฮัก^{1*}Sutheera Hermhuk^{1*}วิชญ์ภาส สังพาลี¹Witchaphart Sungpalee¹จัทมาศ อัจฉริยะ¹Chuthamat Atnaseo¹นัยนา โพธาวงศ์²Naiyana Pothawong²เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง²Kriangsak Sri-Ngernyung²¹คณะผลิตกรรมการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จ.เชียงใหม่ 50290

Faculty of Agricultural Production, Maejo University, Chiang Mai 50290, Thailand

²คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จ.เชียงใหม่ 50290

Faculty of Architecture and Environmental Design, Maejo University, Chiang Mai 50200, Thailand

*Corresponding Author, E-mail: h.sutheera@gmail.com

รับต้นฉบับ 10 ตุลาคม 2560

รับลงพิมพ์ 20 พฤศจิกายน 2560

ABSTRACT

The objective of this study was to learn different aspects of the Tai Lue culture, particularly those related to ethnobotanical knowledge of the Tai Lue community. A 100 m × 100 m permanent plot covering deciduous dipterocarp forest and mixed deciduous forest was set up within the Ta Pa Pao community forest Mae Tha district, Lumphun province. Information on all plant species and their uses were recorded and focus groups were selected for an interview in 2015. It was found that the Tai Lue people preferred to set up a community close to a river with access to agricultural land and forest. There were 158 species, 104 genera, and 65 families of plants were found. Among these, 112 species, 85 genera, and 42 families had ethnobotanical implications. Out of 7 categories of usage, construction and fuel wood category was the most common for the total of 59 species were used such as *Cratoxylum cochinchinense*, *Gluta usitata* and *Dendrocalamus membranaceus* and local wisdom on ethnobotany is transferred from the old generation to new generation for instant how to was ethnobotany handbook. The Ta Pa Pao community forest could still provide sufficient plant resources for people in the village due to the imposition of systematic rules on access and utilization of forest resources.

Keywords: Plants Utilization, Tai Lue, Community forest, Ta Pa Pao village, Ethnobotany

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบถึงบริบททางวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐาน และพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชุมชนชาวไทลื้อ ในป่าชุมชนหมู่บ้านทาป่าเปา อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน โดยทำการศึกษาในปี พ.ศ. 2558 ในแปลงสำรวจถาวรขนาด 100 × 100 เมตร ซึ่งครอบคลุมสังคมพืชป่าเต็งรังผสมป่าผสมผลัดใบ ในป่าชุมชนของหมู่บ้าน เพื่อสำรวจพรรณพืชทุกชนิด บันทึกการใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ ร่วมกับการจัดทำเวทิมุมชน จากการศึกษาพบว่า ชาวไทลื้อที่อพยพมาตั้งหมู่บ้านมีการตั้งชุมชนใกล้ลำน้ำที่มีพื้นที่ราบสำหรับเพาะปลูกและใกล้พื้นที่ป่าไม้ จากการสำรวจพบพรรณพืชทั้งหมด 158 ชนิด 104 สกุล 65 วงศ์ เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์พืชทั้งหมด 112 ชนิด 85 สกุล 42 วงศ์ จาก 7 กลุ่มการใช้ประโยชน์พบว่า กลุ่มของไม้โครงสร้าง และไม้พุ่มมีจำนวนมากที่สุดถึง 59 ชนิด เช่น คุ้มเกลี้ยง (*Cratoxylum cochinchinense*) ริกใหญ่ (*Gluta usitata*) ใผ่ขาง (*Dendrocalamus membranaceus*) และมีการสืบทอดบริบททางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์พืชของชาวไทลื้อ เช่น การบันทึกการใช้ประโยชน์เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะการใช้สมุนไพร ทั้งนี้พืชพรรณในป่าชุมชนยังเพียงพอต่อความต้องการในการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน เนื่องจากชุมชนมีกฎระเบียบควบคุมการใช้ประโยชน์ป่าชุมชนอย่างมีระบบ เช่น การคัดกรองการเก็บหาของป่า จากกรรมการป่าชุมชนก่อนออกจากป่า และการห้ามบุคคลในชุมชนอื่นเข้าเก็บหาของป่า

คำสำคัญ: การใช้ประโยชน์พืช ไทลื้อ ป่าชุมชน บ้านทาป่าเปา พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

คำนำ

วิถีชีวิตของชุมชนที่อาศัยอยู่ท่ามกลางหรือใกล้เคียงพื้นที่ป่าไม้นั้นย่อมมีการพึ่งพาอาศัยพืชพรรณเพื่อการตอบสนองปัจจัยสี่ (นิวัติ, 2534) ไม่ว่าจะเป็นพืชอาหาร สมุนไพร หรือพืชที่ให้เนื้อไม้เพื่อการก่อสร้างเป็นที่อยู่อาศัยหรือ ไม้พุ่ม (เกรียงศักดิ์, 2553) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พืชที่สืบทอดกันมาหรือเรียกว่าพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน (ethnobotany) (Martin, 1995) การใช้ประโยชน์พืชด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านนั้นมักแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ โดยการใช้พืชพรรณนั้นอาจผันแปรหรือแตกต่างกันไปในแต่ละสังคมพืช หรือเรียกอีกชื่อนิเวศวิทยาพื้นบ้าน (ethnoecology) (วิชาญ, 2559) ที่อยู่ใกล้เคียงพื้นที่ตั้งชุมชนนั้น และเป็นที่ทราบกันดีว่าทรัพยากรป่าไม้นั้นเป็นทรัพยากรที่สามารถทดแทนตัวเองได้ ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเป็นอย่างอื่น (ดอกรัก และอุทิศ, 2552) การที่มีชุมชนตั้งถิ่นฐานอาศัยใกล้พื้นที่ป่าไม้ อาจมีการรบกวนพื้นที่

ป่าไม้อยู่หลายด้าน เช่น การแผ้วถางเพื่อเปิดเป็นพื้นที่เกษตร การทำไร่เลื่อนลอย และการเก็บหาของป่า (Fukushima et al., 2008; Hermhuk et al., 2015) ในปัจจุบันได้มีกฎหมายหรือพระราชบัญญัติต่างๆ ที่คอยควบคุมการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ แต่ก็ยังมีการอนุโลมให้เก็บหาของป่าได้บ้าง และการเก็บหาของป่าหรือพืชพรรณต่างๆ มาใช้ โดยเฉพาะพื้นที่ป่าชุมชนที่มีการบริหารจัดการของกรรมการป่าไม้ซึ่งเป็นตัวแทนจากชุมชน ควบคู่กับการควบคุมของพนักงานเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ (สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้, 2559) จะสามารถดูแลรักษา และเพิ่มศักยภาพในด้านผลผลิตจากป่าอย่างสมดุล ซึ่งถือว่าเป็นความยั่งยืนของการจัดการป่าไม้เพื่อการใช้สอยที่แท้จริง ซึ่งชุมชนที่มีวัฒนธรรมพึ่งพาป่าไม้นั้นย่อมมีความตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ที่จะตอบสนองความต้องการของการใช้ประโยชน์ด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านอยู่เสมอเพื่อจะสามารถถ่ายทอดและสืบทอดวัฒนธรรมด้านนี้ไปสู่ชนรุ่นหลังได้สืบไป

ไทลื้อ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญในภาคเหนือ โดยอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากแคว้นสิบสองปันนา ประเทศ

จีนราวปี พ.ศ. 1980 กระจายตัวตั้งถิ่นฐานตามทีลาดเชิงเขาและที่ราบ หรือตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำลำห้วย มีการทำการเกษตรโดยแยกพื้นที่อาศัย พื้นที่ไร่ นา และสวน ออกเป็นส่วนๆ (บุญช่วย, 2547) และอาจอาศัยใกล้พื้นที่ป่าไม้เพื่อการเก็บหาของป่าพืชพรรณตลอดจนการล่าสัตว์ป่าร่วมกับการทำเกษตรกรรม (รุ่งทิพย์ และชลรวี, มปป.) มีภาษาเฉพาะตัว และมีวัฒนธรรมประเพณีที่ผสมผสานกันระหว่างศาสนาพุทธและการนับถือผี กลุ่มชาวไทยลื้อในปัจจุบันยังพบได้ตามพื้นที่ชนบทที่มีลำน้ำไหลผ่าน และส่วนใหญ่เป็นชุมชนดั้งเดิมตั้งแต่อพยพมาครั้งแรก เช่น อำเภอแม่ทา อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน อำเภอเชียงกลาง จังหวัดน่าน อำเภอเชียงคำ อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา เป็นต้น (ประชัน, 2535) วัฒนธรรมในการใช้ประโยชน์จากพืชที่โดดเด่น เช่น ด้านการทอผ้าจากฝ้าย การข้อมสีที่ได้จากธรรมชาติ และการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาโรค (นัทธี, 2556) ซึ่งมีการบันทึกเป็นตำราเพื่อสืบทอดสู่ชนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่องและมีความห่วงแหนไว้ว่าในชุมชน งานวิจัยด้านการใช้ประโยชน์พืชจากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ของภาคเหนือในประเทศไทย ยังมีอยู่น้อย และไม่ค่อยได้มีการเผยแพร่อย่างกว้างขวางเพื่อการศึกษาต่อยอดในการประยุกต์ใช้พรรณพืชนั้นๆ ให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน และสืบต่ออย่างไม่สูญหาย

ดังนั้น วัตถุประสงค์ในการศึกษารุ่นนี้เพื่อศึกษาบริบททางวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานของชุมชนไทยลื้อ และการใช้ประโยชน์พรรณพืชด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในป่าชุมชนหมู่บ้านทาป่าเปา ตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน เพื่อนำสู่การจัดการและแนวทางการใช้ประโยชน์พรรณพืชควบคู่กับวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นให้มีความเพียงพอและยั่งยืนสืบไป

อุปกรณ์ และวิธีการ

พื้นที่ศึกษา

เก็บข้อมูลในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านทาป่าเปา (ป่าชุมชนห้วยทรายขาว) ตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทา

จังหวัดลำพูน มีพื้นที่โดยรวม 11,000 ไร่ ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ทา สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 1 (เชียงใหม่) โดยป่าชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือเขตป่าอนุรักษ์ 8,000 ไร่ และป่าใช้สอย 3,000 ไร่ ประกอบด้วยระบบนิเวศป่าเต็งรัง และป่าผสมผลัดใบ (ป่าเบญจพรรณ)

การคัดเลือกพื้นที่ศึกษาเพื่อวางแผนตัวอย่างทำการวางแผนสำรวจถาวรขนาด 1 เฮกแตร์ (100 × 100 เมตร) ในพื้นที่ป่าใช้สอยจำนวน 1 แปลงตัวอย่าง และภายในทำการวางแผนย่อยขนาด 10×10 เมตร รวมทั้งหมด 100 แปลงย่อย โดยมีการเก็บข้อมูลดังนี้

1) ในแปลงย่อยทุกแปลงทำการเก็บข้อมูลต้นไม้ (trees) ทุกชนิด ที่มีขนาดความโตที่ระดับเส้นรอบวง (GBH) มากกว่า 1 เซนติเมตรและความสูงมากกว่า 1.30 เมตร โดยการบันทึกชื่อชนิด นับจำนวน และบันทึกการใช้ประโยชน์จากปราชญ์ชาวบ้านที่ร่วมสำรวจ โดยจำแนกชนิดพรรณพืชตามรูปแบบของ อัจฉรา และคณะ (2556) และเติม (2557) ในกรณีที่ไม่สามารถระบุชนิดพืชได้ ทำการเก็บตัวอย่างและนำไปตรวจสอบชนิดพืชที่ห้องปฏิบัติการนิเวศวิทยา คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และสำนักงานหอพรรณไม้กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช

2) ทำการวางแผนขนาด 5×5 เมตร จำนวน 25 แปลงย่อยภายในแปลงตัวอย่างถาวร เพื่อบันทึกชนิด และจำนวนของพรรณไม้พื้นล่างทุกวิสัย (habit) ของทุกต้น

การเก็บข้อมูลชุมชน

ศึกษาบริบททางวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวไทยลื้อในชุมชนบ้านทาป่าเปา มีวิธีการดังนี้

1) รวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับบริบททางวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยลื้อในหลายพื้นที่ และบริบททางสังคมของชุมชนบ้านทาป่าเปา จากข้อมูลทุติยภูมิต่างๆ ผสมกับนำข้อมูลชนิดพืชที่ได้จากการวางแผนตัวอย่างมานำเสนอในเวทีชุมชน

เพื่อร่วมกันหาแนวทางการจัดการการใช้ประโยชน์ด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชาวไทลื้อให้เหมาะสมและเพื่อการต่อยอดการใช้ประโยชน์เพื่อความยั่งยืนของชุมชนและทรัพยากรด้านพืชที่ใช้ประโยชน์

2) จัดทำเวทีชาวบ้าน (local voices) โดยการเลือกแบบเจาะจง (criterion-base selection) ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรมทางวัฒนธรรม พระสงฆ์ และตัวแทนกลุ่มเยาวชน กำหนดประเด็นคำถาม และความต้องการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อรองรับการใช้ประโยชน์ และเพื่อทราบถึงประวัติความเป็นมา การตั้งถิ่นฐานตลอดจนวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน โดยให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็น ได้ตอบแลกเปลี่ยน และอภิปรายร่วมกัน ทำการเปิดเวทีชาวบ้านจำนวน 2 ครั้ง ตลอดระยะเวลาทำการศึกษา กล่าวคือ เมื่อเริ่มสำรวจร่วมกับทำการวางแผนการศึกษา และเมื่อได้ข้อมูลพรรณพืชจากการวางแผนตัวอย่าง

การวิเคราะห์ข้อมูล

1) วิเคราะห์ค่าดัชนีความหลากหลายชนิดในระดับไม้ใหญ่ และพืชพื้นล่างในแปลงสำรวจ จากค่าดัชนีของ Shannon-Wiener index คำนวณตามวิธีการของ Kent (2012) จากสูตร

$$H = -\sum_{i=1}^s (p_i) \ln (p_i)$$

H' = ค่าดัชนีความหลากหลายของพื้นที่

p_i = สัดส่วนของจำนวนชนิดพันธุ์ที่พบ (n_i) ต่อผลรวมของจำนวนทั้งหมดทุกชนิดพันธุ์ในสังคม (N)

หรือ $p_i = \frac{n_i}{N}$

เมื่อ $i = 1, 2, 3, \dots, s$

S = จำนวนชนิดพรรณไม้ทั้งหมดในพื้นที่

2) วิเคราะห์ข้อมูลชนิดพรรณพืชและการใช้ประโยชน์พฤกษศาสตร์พื้นบ้านในแปลงสำรวจป่าชุมชน ผนวกกับข้อมูลจากการเปิดเวทีชุมชน เพื่อสรุปและ

จำแนกการใช้ประโยชน์พฤกษศาสตร์พื้นบ้านออกเป็น 7 กลุ่มตามรูปแบบของ เต็ม และวีระชัย (2534) และ ชูศรี (2534) กล่าวคือ (1) พืชอาหาร (2) พืชสมุนไพร (3) พืชเส้นใยและสีย้อม (4) พืชที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา (5) พืชมีพิษ (6) พืชที่ใช้เนื้อไม้และฟืน (7) พืชที่ใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ หรือพืชเอนกประสงค์

ผลและวิจารณ์

บริบททางวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อในชุมชนบ้านทาป่าเปา ต. ทาปลาดุก อ.แม่ทา จ.ลำพูน

หมู่บ้านทาป่าเปาก่อตั้งประมาณ 200 ปี โดยบรรพบุรุษเป็นชาวไทยเชื้อสายไทลื้อ ที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากเมืองสิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน แรกเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานที่บ้านออนหลาย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ แล้วอพยพมายังพื้นที่ตำบลทาปลาดุกในปัจจุบัน โดยแยกกลุ่มครอบครัวสร้างหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลทาปลาดุกปัจจุบัน หมู่บ้านทาป่าเปานั้น เป็นที่ราบเชิงเขาและมีลำน้ำไหลผ่านถูกต้องตามหลักการของการตั้งหมู่บ้านของชาวไทลื้อ ซึ่งคำว่า ทา มาจากลำน้ำแม่ทา เปา มาจากชื่อต้นไม้คือ ต้น รัง การตั้งถิ่นฐานของชาวไทลื้อหมู่บ้านทาป่าเปานั้น สามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วง กล่าวคือ ช่วงที่ 1 ก่อนปี พ.ศ. 2485 ยุคการสร้างบ้านแปงเมือง ในอดีตพื้นที่สร้างหมู่บ้าน และพื้นที่เกษตรกรรมในปัจจุบันเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อุดมไปด้วยพืชพรรณ และสัตว์ป่า ประกอบกับมีแม่น้ำแม่ทา และลำห้วยทรายขาวไหลผ่าน ซึ่งเหมาะแก่การเพาะปลูกพืชและตั้งชุมชน จึงเริ่มมีการสร้างครอบครัวขึ้น โดยเริ่มจากการหักล้างถางป่าเพื่อปลูกข้าว ถั่วลิสง และฝ้าย ประกอบกับการเก็บหาของป่าร่วมด้วย การดำรงวิถีชีวิตของชาวไทลื้อคือยังคงสืบสานวัฒนธรรมดั้งเดิมคือ การพูดภาษาไทยคือการแต่งกายชุดม่อฮ่อม ผู้หญิงสวมผ้าซิ่น มีการนับถือผีและการรักษาโรคด้วยหมอมผีประจำหมู่บ้าน เป็นต้น โดยแรกเริ่มนั้นมีประมาณ 8 ครอบครัวที่มาตั้งถิ่นฐาน ซึ่ง

ยุคแรกนี้จะสิ้นสุดที่มีการสร้างถนนสายลำปาง-เชียงใหม่ (หมายเลข 11) และผู้คนในหมู่บ้านจึงร่วมมือกันสร้างถนนลูกรังออกไปบรรจบถนนหมายเลข 11 จึงทำให้การคมนาคมสู่ภายนอกได้สะดวกขึ้น ช่วงที่ 2 ยุคสัมปทานป่าไม้ ตั้งแต่เริ่มมีการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านจนถึงเมื่อมีนโยบายของรัฐบาลประกาศยกเลิกสัมปทานการค้าไม้ในป่าบกทั้งหมดในปี พ.ศ. 2532 พื้นที่ป่ารอบๆ หมู่บ้านทาป่าเปาที่เป็นป่าเต็งรัง และป่าผสมผลัดใบที่มีไม้สักตามธรรมชาติที่สมบูรณ์ ได้เป็นพื้นที่สัมปทานป่าไม้ซึ่งไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจได้ตัดเพื่อขายเข้าโรงงาน ไม้เนื้อแข็งขนาดใหญ่อื่นๆ ได้เข้าสู่กระบวนการทำไม้หมอนรางรถไฟ และไม้ขนาดเล็กได้ส่งไปเป็นไม้ฟืนสำหรับโรงงานบ่มยาสูบ โดยแรงงานในการเข้าไปตัดซักลากและขนส่ง ไม้ออกจากป่านั้น ส่วนใหญ่เป็นคนในหมู่บ้านทาป่าเปาและพื้นที่ใกล้เคียงทั้งสิ้น และผนวกกับชาวบ้านส่วนหนึ่งก็เข้าไปตัดไม้เพื่อขายอยู่เรื่อยๆ และมีการขยายพื้นที่เกษตรกรรมเข้าไปในพื้นที่ป่าดั้งเดิมที่มีการทำไม้ออกไปด้วย จากการเปิดป่าเพื่อสัมปทานป่าไม้ และขยายพื้นที่ทำการเกษตรข้างต้น ทำให้หมู่บ้านทาป่าเปา และพื้นที่ใกล้เคียงที่เคยอุดมสมบูรณ์เป็นพื้นที่แห้งแล้ง ลำห้วยมีน้ำไหลแค่ฤดูฝน จึงเริ่มมีการตระหนักถึงการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่สูญเสียไปมากขึ้น ช่วงที่ 3 ยุคของการฟื้นฟูและพัฒนา หลัง พ.ศ. 2532 เป็นผลมาจากช่วงที่ 2 ที่มีการเข้าทำลายทรัพยากรอย่างเข้มข้นทำให้วัฒนธรรมบางอย่างของชาวไทลื้อได้เริ่มสูญหายไป จากอดีตมีการปลูกฝ้ายเพื่อทอ การซ่อมผ้าจากสิทธรมชาติ เริ่มหาวัตถุดิบไม่ได้และหมอยาพื้นบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ด้านสมุนไพรที่มีการสืบทอดกันมากี่ห้าชั่วอายุในพื้นที่ป่าค่อนข้างยากหรือบางตัวต้องไปหาในพื้นที่ป่าหมู่บ้านอื่น ประกอบกับการเข้ามาดูแลพื้นที่ของเจ้าหน้าที่ป่าไม้เกิดการโต้แย้งบ้างก็ถูกเจ้าหน้าที่จับกุมส่งมาเสมอ จากปัญหาข้างต้นเพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่กลับมามีชีวิต จึงร่วมมือกันปลูกป่าฟื้นฟูโดยการร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ภาครัฐ องค์กรภายนอก ประกอบกับตั้งคณะกรรมการดูแลป่าไม้กรรมการรักษาวัฒนธรรมขึ้น เพื่อที่จะสืบทอด

วัฒนธรรมร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ โดยการนำเอาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาสร้างความเชื่อเพื่อหา กลุ่มคนรุ่นใหม่ตระหนักถึงคุณค่าของป่าไม้ เช่น การทำแนวเขตพื้นที่ป่าใช้สอย และป่าอนุรักษ์เพื่อป้องกันการบุกรุกเพิ่ม การเลี้ยงฝิขุนน้ำ ในพื้นที่ป่าชุมชนอนุรักษ์ การบวชป่า การบวงสรวงป่า และการตั้งกฎกติกาในการเข้าใช้ประโยชน์ต่างๆ จากป่าเป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านทาป่าเปามีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าเดิมทั้งการพึ่งพาตนเองจากการทำเกษตรกรรมแบบชาวไทลื้อ คือการเกษตรผสมผสาน การเก็บหาของป่าเพื่อกินและเพื่อขาย โดยอยู่ในกรอบของระเบียบป่าชุมชน และการที่มีน้ำทำ อุดมสมบูรณ์เพียงพอแก่การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรจากการรักษาและดูแลป่าต้นน้ำร่วมกับภาครัฐ ในปัจจุบันป่าชุมชนห้วยทรายชาวบ้านทาป่าเปาแห่งนี้ มีพื้นที่อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ทา โดยเป็นพื้นที่ป่าใช้สอยประมาณ 3,000 ไร่ (สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้, 2559) มีการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ ดิเด่นซึ่งได้รับรางวัลจากกรมป่าไม้รางวัลลูกโลกสีเขียว รางวัลการอนุรักษ์ป่าไม้จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นต้น

ปัจจุบันหมู่บ้านทาป่าเปามี 194 ครัวเรือน ประชากรรวมทั้งหมด 716 คน เป็นกลุ่มเชื้อชาติไทลื้อเกือบทั้งหมดของหมู่บ้าน และวัฒนธรรมชาวไทลื้อยังปรากฏให้เห็นในชุมชนบ้านทาป่าเปา ทั้งการแต่งกายของผู้สูงอายุ การพูดภาษาไทลื้อซึ่งมีการสืบทอดสู่กลุ่มเยาวชนรุ่นหลัง (ยังใช้ในการสื่อสารของกลุ่มวัยกลางคนและผู้สูงอายุ) การมีประเพณีที่สืบทอดกันมาดั้งเดิมของชนเผ่า ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์บูชาตุศคอกุ๋มบี้ ประเพณีจุดเทียนสะเดาะเคราะห์ แห่ไม้คำสรี เลี้ยงผีเสื้อบ้านฝิขุนน้ำ ตาลก้วยสลาก เป็นต้น

การใช้ประโยชน์พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ในป่าชุมชนบ้านทาป่าเปา อ.แม่ทา จ.ลำพูน

จากการวางแผนสำรวจพบชนิดพันธุ์พืชทั้งหมด 158 ชนิด 104 สกุล 65 วงศ์ (รวมพันธุ์พืชทุกวิสัย) โดยแยกเป็นระดับไม้ใหญ่ (tree) ที่มีขนาดความโต

มากกว่า 1 เซนติเมตร และสูงเกิน 1.30 เมตร พบ 57 ชนิด 45 สกุล 22 วงศ์ มีค่าความหลากหลายชนิดพันธุ์ตาม Shannon-Weiner เท่ากับ 3.04 และในระดับไม้พื้นล่าง (under growth plants) ที่มีความสูงต่ำกว่า 1.30 เมตร รวมพรรณไม้ทุกวิสัย (habit) พบ 92 ชนิด 79 สกุล 40 วงศ์ มีค่าความหลากหลายชนิดพันธุ์ตาม Shannon-Weiner เท่ากับ 3.80 โดยพรรณไม้เด่นของพื้นที่ป่าชุมชน ได้แก่ ฝรั่ง (*Shorea siamensis*) สัก (*Tectona grandis*) ประดู่ป่า (*Pterocarpus macrocarpus*) แดง (*Xylocarpus xylocarpa* var. *kerrii*) และมะกอกเกลื้อน (*Canarium subulatum*) เมื่อจำแนกตามกลุ่มลักษณะวิสัย (habit) ของพรรณพืช 7 กลุ่มหลักพบว่า กลุ่มของไม้ต้น (Tree, T) และกลุ่มไม้ต้นขนาดเล็ก (Shrubby tree, ST) มีจำนวนมากที่สุด 63 ชนิด รองลงมาได้แก่ กลุ่มพืชล้มลุก (Herb, H) กลุ่มไม้พุ่ม (Shrub, S) กลุ่มของพืชที่อาศัยอยู่บนดิน บนหิน และเฟินเลื้อย (Fern, F; Terrestrial Fern, TerF; Lithophytic Fern, LF; Climbing Fern, CF) กลุ่มไม้ไผ่และกลุ่มหญ้า (Bamboo, B; Grass, G) กลุ่มพืชเถาเลื้อย (Climber, C) และกลุ่มกล้วยไม้ที่อาศัยอยู่บนดิน (Terrestrial Orchid, TerO) มีจำนวนเท่ากับ 17, 10, 5, 4, 3 และ 1 ชนิดตามลำดับ

จากพรรณพืชที่สำรวจทั้งหมด และได้มีการรวบรวมการใช้ประโยชน์ด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านด้วย ประชาชนชาวบ้านที่ร่วมสำรวจพรรณพืช และจากการจัดเวทีชุมชนพบทั้งหมด 112 ชนิด 85 สกุล 42 วงศ์ โดยพืชวงศ์ถั่ว (Fabaceae) มีจำนวนการใช้ประโยชน์มากที่สุด 14 ชนิด รองลงมาได้แก่พืชวงศ์เข็ม (Rubiaceae) วงศ์มะขามป้อม (Phyllanthaceae) พืชวงศ์แค (Bignoniaceae) พืชวงศ์ผัก (Lamiaceae) พืชวงศ์ปอ-ชบา (Malvaceae) และ พืชวงศ์ขิง-ข่า (Zingiberaceae) มีจำนวน 7, 6, 5, 5, 5 และ 5 ชนิดตามลำดับ สามารถแยกกลุ่มของการใช้ประโยชน์ด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านดังนี้

1) กลุ่มพืชอาหาร (Food group) พบทั้งหมด 32 ชนิด 31 สกุล 25 วงศ์ สามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อย 2 กลุ่มคือ (1) พืชผัก (กินยอด ใบ ดอกและหัว) เช่น หน่อไม้ไผ่ชาง (*Dendrocalamus membranaceus*) ผัก

หวานป่า (*Melientha suavis*) ตั้วเกลี้ยง (*Cratoxylum cochinchinense*) ผักกูดหางค่าง (*Pteris biaurita*) เฟินพ้อคำตีเมียบ (*Selaginella argentea*) เม่าไข่ปลา (*Antidesma ghaesembilla*) เม่าสาย (*Antidesma sootepense*) กระโดน (*Careya arborea*) หัสศูณ (*Clausena excavata*) บูกอีรอก (*Amorphophallus brevispathus*) แครกฟ้า (*Heterophragma sulfureum*) แคนหางค่าง (*Fernandoa adenophylla*) แคนหัวหมู (*Markhamia stipulata*) หัวละแอน (*Boesenbergia rotunda*) และกระทือลิง (*Globba schomburgkii*) เป็นต้น (2) ผลไม้ป่าตามฤดูกาล เช่น มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica*) มะแฟน (*Protium serratum*) ตะคร้อ (*Schleichera oleosa*) สมอไทย (*Terminalia chebula*) พืพวนน้อย (*Uvaria rufa*) และกัฒลิน (*Walsura trichostemon*) เป็นต้น โดยพบการแปรรูปเหง้าของหัวละแอน (*Boesenbergia rotunda*) ด้วยวิธีการฝานเป็นแว่นตากแห้งเพื่อเก็บไว้ในการเป็นวัตถุดิบเครื่องเทศ และเป็นส่วนหนึ่งของการปรุงยาสมุนไพร ส่วนผลไม้ป่า เช่น มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica*) และสมอไทย (*Terminalia chebula* var. *chebula*) พบว่ามีการแปรรูปโดยการคอง เพื่อรับประทานนอกฤดูกาล ในส่วนของหน่อไม้ไผ่ชาง (*Dendrocalamus membranaceus*) พ้อคำตีเมียบ (*Selaginella argentea*) และผักหวานป่า (*Melientha suavis*) เป็นพืชที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านในชุมชนที่เก็บหาในต้นฤดูฝนเพื่อนำออกไปขายนอกพื้นที่

2) กลุ่มพืชสมุนไพร (Herb group) พบทั้งหมด 36 ชนิด 28 สกุล 24 วงศ์ สามารถจำแนกเป็น 2 กลุ่มย่อยจากองค์ความรู้ด้านสมุนไพรคือ (1) สมุนไพรที่ใช้เป็นส่วนผสมตำยาบำรุงกำลัง และรักษาอาการภายในต่างๆ เช่น แก้วไข่แก้วไอ ขับเลือดลม เช่น แก่นไม้ของกลุ่มไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ เต็ง (*Shorea obtusa*) ฝรั่ง (*Shorea siamensis*) มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica*) ประดู่ป่า (*Pterocarpus macrocarpus*) และแดง (*Xylocarpus xylocarpa* var. *kerrii*) ลำต้นของ ลูกใต้ใบ (*Phyllanthus urinaria*) ก้างปลา (*Phyllanthus pulcher*) เปล้าแพะ (*Croton hutchinsonianus*) และหัวละแอน (*Boesenbergia*

rotunda) เพื่อขับลมหรือขับเลือดหรือของเสียในร่างกาย ส่วนเถาเอ็นอ่อน (*Cryptolepis dubia*) และโคไม้รู้อัม (*Elephantopus scaber* var. *scaber*) ที่เป็นส่วนประกอบของตัวยาหลายขนานในตำรายาของชาวไทลื้อ จะมีข้อกำหนดและฤดูกาลที่มีการรับรู้ร่วมกันของปราชญ์สมุนไพรในการเข้าไปเก็บพืช 2 ชนิดนี้จากป่า และที่ใช้บรรเทาอาการเจ็บคอ ไอ มีเสมหะ ได้แก่ ผลของสมอพิเภก (*Terminalia bellirica*) เม่าสาย (*Antidesma sootepense*) มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica*) และสมอไทย (*Terminalia chebula* var. *chebula*) (2) สมุนไพรที่ใช้เป็นยารักษาอาการภายนอก เช่น แก้อาการมือเท้าเปื่อย โดยใช้เปลือกของตะแบกเลือด (*Terminalia mucronata*) ดีวชน (*Cratoxylum formosum*) และดีวเกลี้ยง (*Cratoxylum cochinchinense*) อย่างใดอย่างหนึ่งมาประคบแก้อาการปวดเมื่อยของร่างกาย โดยการย่างใบเปล้าใหญ่ (*Croton persimilis*) ประคบจุดที่ปวดแก้อาการแผลในปาก หรือโรคปากนกกระจอก โดยการเคี้ยวเปลือกในของขางหัวหมู (*Miliusa velutina*) เป็นต้น ทั้งนี้ปราชญ์ผู้รู้ด้านสมุนไพรที่ยังคงเหลือในหมู่บ้านจะมีตำราที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและมีความห่วงหาในการเผยแพร่เป็นอย่างมาก สืบเนื่องมาจากความกลัวที่จะถูกนำเอาสูตรยาสมุนไพรต่างๆ ไปแอบอ้างหรือเมื่อมีการเผยแพร่สูตรยาแล้วอาจมีการเข้ามาหาวัตถุดิบในป่าอย่างเข้มข้น อาจเกิดการสูญหายของพันธุ์พืชที่เป็นตัวยาสสมุนไพรมันในพื้นที่ไป

3) กลุ่มพืชให้สีช้อมและเส้นใย (Dying and thread group) พบทั้งหมด 6 ชนิด 5 สกุล 3 วงศ์ โดยกลุ่มพืชที่ให้สีช้อม ได้แก่ ประคูป่า (*Pterocarpus macrocarpus*) ให้สีน้ำตาลอมส้มที่ใช้ย้อมผ้าฝ้ายที่นำมาทอเป็นผ้าพันหัวและข้อมของใช้ประจำชนเผ่า ผลของมะเกลือ (*Diospyros mollis*) และถ่านไฟสี (*Diospyros montana*) จะให้สีน้ำตาลเงินหรือดำแล้วแต่ความต้องการในการย้อมผ้า โดยนำผลมาตำและต้มใช้ย้อมผ้า และเครื่องมือหาปลา เช่น แห และตะขாய และกลุ่มพืชที่ให้เส้นใย ได้แก่ กลุ่มไม้วงศ์ปอ-ชบา (Malvaceae) เช่น ปอแดง (*Sterculia guttata*) เลียงฝ้าย (*Kydia calycina*) และปอ

แก่นเทา (*Grewia eriocarpa*) ซึ่งปัจจุบันพบเห็นการลอกเปลือกต้นของทั้งสามชนิดมาใช้แทนเชือกในการมัดสิ่งของ และไม้พิน เป็นต้น

4) กลุ่มพืชที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนา (Tradition group) พบทั้งหมด 16 ชนิด 14 สกุล 11 วงศ์ โดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพืชที่ให้ดอกสวยงามใช้ในการบูชาสิ่งศักดิ์และวัดประจำหมู่บ้านตามฤดูกาล เช่น ฤดูฝน ได้แก่ ดอกของตองสาต (*Stachyphrynium spicatum*) และกระทือลิง (*Globba schomburgkii*) ฤดูแล้ง ได้แก่ กระจมอบ (*Gardenia obtusifolia*) คำมอกหลวง (*Gardenia sootepensis*) โมกหลวง (*Holarrhena pubescens*) โมกมัน (*Wrightia arborea*) และช้างน้ำ (*Ochna integerrima*) ในการนี้ช่วงก่อนวันพญาวันของเทศกาลสงกรานต์ปราชญ์ผู้ทำพิธีกรรมและผู้ชายภายในหมู่บ้านมักนิยมนำไม้ที่มีชื่อมงคลตามความเชื่อของชาวไทลื้อและล้านนามาทำเป็นไม้สรีเพื่อทาน (การนำไม้นั้นๆ มาถวายให้วัด) เป็นไม้ค้ำดันโพธิ์ในวัดประจำหมู่บ้าน ได้แก่ ขอบป่า (*Morinda coreia*) โมกมัน (*Wrightia arborea*) โมกหลวง (*Holarrhena pubescens*) เปล้าใหญ่ (*Croton persimilis*) และตะคร้อ (*Schleichera oleosa*) เนื่องจากเป็นกลุ่มพรรณไม้ที่มีเนื้อไม้สีขาว มีน้ำหนักเบาในการเคลื่อนย้ายไปประกอบพิธีกรรม อนึ่งพรรณไม้ดังกล่าวเป็นกลุ่มพรรณไม้เบิกนำ (pioneer species) และไม้ขึ้นรอง (co-dominance species) ของป่าผสมผลัดใบมักพบตามขอบป่าชายป่าของพื้นที่ที่ถูกกรบกวาน (Marod et al., 1999) จึงพบง่ายตามขอบชายป่าชุมชน ส่งผลต่อการเข้าไปใช้ประโยชน์ของชาวบ้านเพื่อนำไม้เหล่านี้ออกมาประกอบพิธีกรรม ฝักและกิ่งของส้มป่อย (*Acacia concinna*) และมะขามป้อม (*Phyllanthus emblica*) ใช้ประกอบพิธีกรรมในการทำน้มนต์ มีความเชื่อว่กิ่งมะขามป้อมสามารถล้างอาถรรพ์ในการประกอบพิธีกรรมของการทำศพ

5) กลุ่มพืชมีพิษ (Poisonous group) พบทั้งหมด 3 ชนิด 3 สกุล 2 วงศ์ ได้แก่ ตาตุ่มบก (*Falconeria insignis*) ที่ใช้ยางอาบลูกดอกเพื่อยิงสัตว์ป่าในอดีต เมล็ดของแสลงใจ (*Strychnos nux-vomica*) และหญ้าน้ำ

ยาง (*Euphorbia heterophylla*) เมื่อรับประทานแล้วอาจทำให้เกิดอาการท้องร่วง ซึ่งพรรณพืชดังกล่าวข้างต้นได้มีการบอกเล่าต่อกันส่งถึงกลุ่มเยาวชนเพื่อป้องกันการเกิดอันตรายในด้านของโทษจากการกินหรือถูกยางของพืชเหล่านี้

6) กลุ่มพืชที่ใช้เนื้อไม้ และไม้พิน (Timber and Fuel wood group) พบทั้งหมด 59 ชนิด 38 สกุล 20 วงศ์ โดยสามารถแยกเป็น 3 กลุ่มย่อยคือ (1) กลุ่มไม้เนื้อแข็งเพื่อการก่อสร้าง ได้แก่ ยางพลวง (*Dipterocarpus tuberculatus*) แครกฟ้า (*Heterophragma sulfureum*) สัก (*Tectona grandis*) ประดู่ป่า (*Pterocarpus macrocarpus*) แดง (*Xylocarpus var. kerrii*) รัง (*Shorea siamensis*) เต็ง (*Shorea obtusa*) และมะกอกเกลื้อน (*Canarium subulatum*) เป็นต้น (2) กลุ่มไม้ใช้สอยในกิจกรรมการเกษตร และจักสาน ได้แก่ เสลาดำ (*Lagerstroemia venusta*) ตะแบกเกรียบ (*Lagerstroemia cochinchinensis*) ตั้วขน (*Cratoxylum formosum*) สมอไทย (*Terminalia chebula var. chebula*) เนื่องจากกลุ่มพรรณไม้ข้างต้นเนื้อไม้มีความเหนียว แข็ง โต้ริ้ว และสามารถแตกตอใหม่ขึ้นมาทดแทนต้นที่ถูกตัดไปได้ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะทางนิเวศวิทยาของกลุ่มไม้ป่าผลัดใบ (Tuner, 2004) และการจักสานจากไม้ไผ่ชาง (*Dendrocalamus membranaceus*) มีการจัดตั้งกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อผลิตเครื่องหัตถกรรมต่างๆ ขายภายในและส่งตลาดภายนอก (3) กลุ่มไม้พิน และไม้ที่ใช้ผาด่าน ส่วนใหญ่เป็นไม้เนื้อแข็งที่ไสกบตกแต่งยาก จึงไม่นิยมนำมาก่อสร้าง ได้แก่ รกฟ้า (*Terminalia alata*) ฉนวน (*Dalbergia nigrescens*) เหมือดโลด (*Aporosa villosa*) เหมือดหอม (*Symplocos racemosa*) ตั้วขน (*Cratoxylum formosum*) และชนิดที่ผาด่านได้ดี ได้แก่ รักใหญ่ (*Gluta usitata*) มะม่วงหัวแมงวัน (*Buchanania lanzan*) และตั้วเกลี้ยง (*Cratoxylum cochinchinense*) ซึ่งไม้ที่ใช้ทำพินส่วนใหญ่มักจะเป็นไม้ที่ลึ้มตามธรรมชาติ และหรือเป็นการตัดกิ่งไม้ปลายไม้ ไม่ใช้การโคนไม้ใหม่ ซึ่งทางชุมชนบ้านทาป่าเปาได้มีการกำหนดกฎเกณฑ์เพื่อการใช้ไม้ในป่าชุมชน จากคณะกรรมการป่าไม้ของหมู่บ้าน โดยคนในชุมชน

จะทำการตัดไม้ที่ต้องการได้ก็ต่อเมื่อเป็นการสร้างบ้านใหม่ ซ่อมแซมบ้านเรือน และใช้ในงานก่อสร้างที่เป็นของส่วนรวม เช่น ก่อสร้างศาลาเอนกประสงค์ประจำหมู่บ้านหรือวัด มีการกำหนดปริมาณการใช้ซึ่งจะต้องได้รับการอนุมัติจากที่ประชุมคณะกรรมการป่าไม้ของหมู่บ้านทุกครั้ง

7) กลุ่มพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ หรือพืชที่ใช้งานได้เอนกประสงค์ (Other utilized purposes group) พบทั้งหมด 16 ชนิด 14 สกุล 10 วงศ์ สามารถแยกเป็น 3 กลุ่มย่อยคือ (1) กลุ่มพืชอาหารสัตว์ สืบเนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนบ้านทาป่าเปานั้น มีการปล่อยวัวเลี้ยงเข้าไปหากินในพื้นที่ป่าจำนวนมาก และมีการเก็บเกี่ยวหญ้าชนิดต่างๆ เพื่อนำมาให้วัวหรือสัตว์เลี้ยงอื่นๆ กินในคอก เช่น หญ้าหาวาย (*Ischaemum barbatum*) หญ้าตีนกา (*Brachiaria distachya*) หญ้าไขหา (*Cyrtococcum patens*) และกกทราย (*Cyperus iria*) (2) กลุ่มพืชที่นำมาปลูกประดับหรือเพาะขายเป็นอาชีพเสริม ได้แก่ พร้าวนกลุ่ม (*Molinieria latifolia*) ช้างน้ำ (*Ochna integerrima*) กระจมอบ (*Gardenia obtusifolia*) และตองสาต (*Stachyphrynium spicatum*) และ (3) กลุ่มพืชที่มีการใช้ประโยชน์ได้หลากหลาย ได้แก่ ไผ่ชาง (*Dendrocalamus membranaceus*) ที่มีทั้งการใช้ประโยชน์ในการจักสาน ลำไผ่ที่ใช้เป็นไม้ค้ำพิงทางการเกษตร และหน่อไม้ที่เก็บหาเพื่อการบริโภคภายในครอบครัว และส่งขายภายนอกในช่วงฤดูฝน เป็นต้น

จากผลการศึกษพบว่าป่าชุมชนบ้านทาป่าเปาแห่งนี้มีความหลากหลายของพรรณพืชสูง และมีการบริหารจัดการป่าชุมชนเป็นไปในแนวทางที่ดีต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ โดยเฉพาะ การมีกฎระเบียบที่คอยรองรับการเข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าไม้ ตลอดจนการผสมผสานเอาวัฒนธรรมความเป็นเชื้อสายไทลื้อเกี่ยวกับการเคารพผิต้นน้ำ หรือการบวชป่าเข้าไปสอดแทรกในกิจกรรมรักษาป่า ทั้งนี้ยังมีการจัดบันทึกตำราสมุนไพร่พื้นบ้านเพื่อการสืบทอดไว้เป็นหลักฐานถึงการอนุรักษ์และสืบทอดองค์ความรู้ เมื่อเปรียบเทียบกับโครงสร้างและองค์ประกอบและความหลากหลายชนิดของ

พรรณพืชจากป่าชุมชนที่มีการบริหารจัดการลักษณะนี้ และมีระบบนิเวศป่าไม้คล้ายๆ กัน พบว่าป่าชุมชนในพื้นที่ศึกษามีการใช้ประโยชน์พรรณพืชต่างๆ ในด้านการใช้ประโยชน์พรรณพืชมากและมีความหลากหลายตลอดจนเพียงพอต่อความต้องการของชุมชน สอดคล้องกับการรายงานของ เต่น (2543) และ วุฑฒิปันธุ์ และคณะ (2559) ว่าการที่ป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จในการรองรับการเข้าใช้ประโยชน์ของชุมชนนั้นย่อมต้องมีกฎระเบียบและการบังคับใช้ที่เข้มงวด และสามารถใช้ได้จริง และจากการรายงานของ Noitana *et al.*, (2013) และ Hermhuk *et al.*, (2015) พบว่าพื้นที่ป่าที่มีการใช้สอยในบางกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้อย่างเข้มข้น โดยเฉพาะชาวเผ่าม้ง ที่มีการเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า และไม่สามารถใช้กฎระเบียบได้จริง ซึ่งชาวบ้านในชุมชนนั้นอาจมีส่วนในการทำลายความหลากหลายของชนิดพันธุ์ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทำให้เกิดความไม่ยั่งยืนและไม่เพียงพอต่อพันธุ์พืชที่ต้องการใช้ตลอดจนกลุ่มพืชพันธุ์บางชนิดได้สูญหายไปจากพื้นที่

สรุป

บริบททางวัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวไทลื้อบ้านทาป่าเปา ตำบลทาปลาดุก อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูนแบ่งได้เป็นสามช่วง โดยมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบชายป่า และมีลำน้ำแม่ทาไหลผ่าน ซึ่งปัจจุบันเป็นช่วงของการฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมหรือขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนความเข้มแข็งของผู้นำท้องถิ่นและประชาชนชาวบ้านที่เห็นสมควรที่จะถ่ายทอดสู่เยาวชนที่เป็นลูกหลานของตนเอง และการใช้ประโยชน์พรรณพืชในด้านพฤกษศาสตร์พื้นบ้านจากป่าชุมชนที่เป็นสมบัติของส่วนรวมนั้น ได้มีกฎระเบียบเพื่อคอยควบคุมการใช้ประโยชน์พืชในด้านต่างๆ เช่น การจัดทำบัญชีพืชใช้สอยทางวัฒนธรรมของชาวไทลื้อ การบันทึกการใช้สมุนไพรที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งจากการสำรวจพบพรรณพืชที่มีการใช้ประโยชน์ถึง

112 ชนิด 85 สกุล 42 วงศ์ โดยเฉพาะกลุ่มพืชเนื้อแข็งที่ใช้เป็นไม้โครงสร้าง ไม้พุ่มและเถาวัลย์มีจำนวนชนิดมากที่สุดและมีเริ่มมีการแปรรูปพืชที่ใช้ประโยชน์เป็นประจำหรือมีมากบางฤดูกาล เช่น หน่อไม้ไผ่ขาง โค้ไม่รู้ล้ม และหัวละเอ๋น เป็นต้น

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้นำไปสู่การจัดทำรูปแบบการบันทึกข้อมูลจากประชาชนผู้สนใจ ผู้นำด้านวัฒนธรรม และผู้นำหมู่บ้านเพื่อสืบสานการอนุรักษ์องค์ความรู้ท้องถิ่น และความยั่งยืนในการใช้ประโยชน์พืชในป่าชุมชนที่มีแนวทางปฏิบัติหรือกฎระเบียบที่เห็นผลได้จริง เพื่อเป็นต้นแบบการจัดการป่าชุมชนที่มีลักษณะทางนิเวศวิทยาของป่าชุมชน และบริบททางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันต่อไป

คำนิยาม

ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน พระสงฆ์ ประชาชน และกลุ่มเยาวชนหมู่บ้านทาป่าเปา สำนักงานจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ เจ้าหน้าที่หอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ห้องปฏิบัติการนิเวศวิทยาป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ และคุณวิสูตร แดงบุตรที่ร่วมเก็บข้อมูลร่วมกับคณะทีมวิจัย

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

- เกรียงศักดิ์ ศรีเงินยวง. 2553. ป่าและการป่าไม้. มหาวิทยาลัยแม่โจ้, เชียงใหม่.
- ชูศรี ไตรสนธิ. 2534. การศึกษาและวิจัยพฤกษศาสตร์พื้นบ้านในประเทศไทย. ใน รายงานการสัมมนาระดับประเทศ เรื่องพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน. หอสมุดแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- ดอกรัก มารอด และอุทิศ ภูอินทร์. 2552. นิเวศวิทยาป่าไม้. โรงพิมพ์อักษรสยามการพิมพ์, กรุงเทพฯ.
- เต่น เกรือสาร. 2543. การจัดการ การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพืชของชาวม้งในหมู่บ้านผาปู่จอม อำเภอแม่แตง จังหวัด

- เชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เต็ม สมิตินันท์ และวีระชัย ณ นคร. 2534. พฤกษศาสตร์. ใน รายงานการสัมมนาระดับประเทศ เรื่อง **พฤกษศาสตร์พื้นบ้าน**. หอสมุดแห่งชาติ, กรุงเทพฯ.
- _____. 2557. **ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไข พ.ศ. 2557**. สำนักงานหอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, กรุงเทพฯ.
- นัทธี เมืองเย็น. 2556. **พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของไทยและไทวนในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิวัติ เรืองพานิช. 2534. **นิเวศวิทยาทรัพยากรธรรมชาติ**. โครงการตำราชุดการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เล่มที่ 2, คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. 2547. **ไทยสิบสองปันนา เล่มที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 3**. โรงพิมพ์สยาม. กรุงเทพฯ.
- ประชัน รักพงษ์. 2535. **การศึกษาหมู่บ้านไทลื้อในจังหวัดลำปาง**. รายงานการวิจัย, ฝ่ายวิจัยและวางแผน ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม, วิทยาลัยครูลำปาง.
- วิชาญ เอียดทอง. 2559. การจัดจำแนกระบบนิเวศตามระบบนิเวศวิทยาพื้นบ้าน, น. 108-109. ใน **8 ทศวรรษ วนศาสตร์ ศาสตร์แห่งชีวิต**. คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- วราณีพันธุ์ สมศรี, พสุธา สุนทรห้าว และนุชนาถ มั่งคั่ง. 2559. การบริหารจัดการป่าชุมชนพระพุทธรักษา น้อย อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี. **วารสารวนศาสตร์** 35 (1): 107-116.
- รุ่งทิพย์ สิทธิชัย และชลวิ สิทธิชัย. มปป. **วัฒนธรรมไทลื้อ**. การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. แหล่งที่มา: <http://www.etatjournal.com>., 20 พฤษภาคม 2559.
- สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้. 2559. **ป่าชุมชน**. แหล่งที่มา: <http://www.forest.go.th>., 15 พฤษภาคม 2559
- อัจฉรา ตีระวัฒนานนท์, ภาณุมาศ จันทร์สุวรรณ และ สราวุธ สังข์แก้ว. 2556. **พรรณไม้พื้นล่าง**. บริษัท ไอติงแอดเวอ์ไทซ์ จำกัด. กรุงเทพฯ.
- Fukushima, M., M. Kanzaki, M. Hara, T. Ohkubo, P. Preechapanya and C. Choocharoen. 2008. Secondary forest succession after the cessation of swidden cultivation in the montane forest area in Northern Thailand. **Forest Ecology and Management** 255: 1994-2006.
- Hermhuk, S., W. Sungpalee, A. Panmongkol, D. Marod and A. Yarnvudhi. 2015. Plant Diversity and Utilization on Ethnobotany of local people in Ban Mhong Doi Pui at Doi Suthep-Pui National Park, Chiang Mai Province. pp. 1-9. In **Conference and Submission Thai Forest Ecological Research Network (T-FERN) 5th**: Natural Capital Resources; Development and Conservation. Kasetsart University, Bangkok.
- Kent, M. 2012. **Vegetation Description and Analysis A Practical Approach**. University of Plymouth, England.
- Marod, D., U. Kutintara, H. Tanaka and T. Nakashizuka. 1999. Structural Dynamics of a National Mixed Deciduous Forest in Western Thailand. **Journal of Vegetation Science** 10: 777-786.
- Martin, G.J. 1995. **Ethnobotany: A methods manual**. Cambridge University press, Cambridge.
- Noitana, P., S. Saipara and K. Khoomput. 2013. Ethnobotany of the Hmong at Nanoi District, Nan Province. **NaresuanPhayao Journal** 6 (3): 213-219
- Turner, I.M. 2004. **The Ecology of Trees in the Tropical Rain Forest**. Cambridge University, UK.